

TÜRKİYEDE BAHAR BAYRAMI HİDİRELLEZ

Prof. Dr. Orhan ACIPAYAMLI*

Halk arasında yaşayan yaygın bir geleneğe göre bahar 6 mayısta başlar 187 gün devam eder. Bundan sonra kış gelir. Baharın başlangıcı olan 6 mayısta ilgili olarak 6 mayıstan önce, 6 mayıs gün ve gecesi ile 6 mayıstan sonra bir takım gelenek, görenek ve uygulamalar meydana gelmiştir. Kanımızca Türkiyede Hidirellez adı verilen bu bahar törenlerinin esas meşhur Fransız folklorcusu Van Gennep'in ileri sürdüğü geçit törenlerinden başka bir şey değildir.

Çünkü, tabiat değişiminin sosyal hayata aksettirdiği bu törenlerde, ot, çimen, yeşil renk hakimdir. Uygulanan törenlerin hepsinde bitkiyi bulmak mümkündür.

Hidirellez adı verilen bahar törenleri bütün Türkiye coğrafyasını kaplamış bir durumdadır. Hiç şüphesiz bu uygulamanın bir çok varyantları vardır. Fakat bu varyantlar arasındaki farklar, diğer folklor olaylarındaki varyantlara nazaran çok azdır. Zamanımızın kılığı nedeni ile değinmeyeceğimiz bu varyantlar, konumuzun bilimselliğinin yitirilmesine sebep olmayacaklar. Aslında bahar bayramı ile ilgili bütün tören, gelenek ve göreneklerden bu konuşmamızda söz etmemize imkân yoktur. Bunun için geniş bir yazı hazırlamaktayız.

Türkiye folkloru ile ilgili olarak yayımlarımızda ortaya çıkan bir hakikat bahar törenleri dolayısıyla yaptığımız araştırmalarda da kendini göstermektedir: bahar törenleri bütün Türkiyede uygulandığı gibi, coğrafi bölgeler arası büyük varyantlara rastlamak mümkün değildir. Örneğin biraz sonra bahsedeceğimiz, bütün Türkiyede yaşamakta olan "mâni çömleği" geleneği ile ilgili varyantlar hemen hemen yok gibidir. Hepsinde kilitleme mevcuttur; Hepsinde çömlek içine kişisel eşya konmaktadır; hepsinde gül ağacı motifi vardır;

* A. U. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kurumu Öğretim Üyesi

hepsinde mani çekilmektedir. Çok az örnekte çömleğe konan küçük yeşil dal veya su mevcut değildir. V.b.

Böylece Türkiyede folklor ürünleri yönünden büyük bir düşünce birliğinin olduğu, bu konuyla da ortaya çıkmaktadır.

Bahar bayramları Türklerin anadoluda öğrenmiş oldukları bir folklor uygulaması değildir. Orta Asyada da çömlek, yeşil dal, mani gibi motifler vardır. Hatta bahar törenlerinin büyük bir kısmı dinsel özelliklerin dışındaki esaslardan kurulmuştur. Bu durumu ilerdeki açıklamalarımızla daha iyi anlayacağız.

Bir geçit töreni şeklinde gördüğümüz bahar törenleri üç merhalede oluşmaktadır: 1) 6 mayıstan önce yapılan hazırlık işlemleri; 2) 6 mayısta yapılan törenler; 3) bitiş uygulamaları. Birinci aşamayı meydana getiren hazırlık işlemleri: 15 nisandan itibaren temizliğe başlanır. Evler baştan aşağı yeniden temizlenir. Badana yapılır, yeni giysiler hazırlanır. Billiassa Hıdırellez günü yenilecek yemekler için her türlü erzak tedarik edildiği gibi kurban edilmek için koyun, kuzu gibi hayvanlar satın alınır. Bu arada bir takım gelenek ve göreneğe bağ vurulur: 2) 6 mayısta başlayan bahar törenleri: sabah erkenden kalkılır. Herkez temiz ve bayramlık elbiselerini giyer. Giysilerde billiassa beyaz renk tercih edilir. Aileler yeşillik, çayırılık, sulak yerlerde, yata başlarında toplanarak güler, telenir, yerlerde yuvarlanır, oyunlar oynar ve zengin bir şekilde hazırlanmış olan solta başlarına oturarak tıka hasa katınlarını doyururlar. Bence bütün diğer törenler içinde yemekle ilgili olanlar bahar törenlerinin bel kemliğini teşkil ederler. Çünkü bahar törenleri bu ziyafetlerle oluşmaktadır. Bu arada, yapılan bir çok uygulama bu küçük şölenlerin başlangıcı veya sonucu olmaktadır. 3) bitiş uygulamaları: yemek yeme dışında, hazırlık işlemlerinde yapılan sihirsel bazı oluşumların devamından ibarettir.

Hıdırellez veya Hıdırilyaz sözünün doğuşu ile ilgili olarak, genellikle, iki görüş ileri sürülmektedir:

Birinci görüş: Hıdırellez sözü Hızır ve İlyaz isimli iki peygamber isimlerinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bu görüşü savunanlara Türkiyede Hıdırellez bazı yerlerde Hıdırilyaz da denildiğini ileri sürmektedirler. Hızır karalarda gezer, İlyaz ise denizler hakimidir. Aslında arapça yeşil anlamına gelen Hızır bereket getiren bir pey-

gamblerdir. Biri bir yıl boyunca katalarda, diğeri denizlerde dolayan bu iki peygamber her yıl mayıs ayının 6 unda yeşillik, çimenlik bir yerde buluşarak sohbet ederler. Bu karşılaşmanın bir sonucu olarak her yet yeşilleşir, sular çoğalır ve tabiat güzelleşir. Halk, peygamberlerin buluşma gününü kutlamak amacıyla 6 mayısta toplanarak eğlenir.

İkinci görüş: Hidir bir erkek, ellez ise bir kadın isimdir. Bu iki genç birbirlerini delice sevmektedirler. Fakat bir türlü bir araya gelemazler. Bir gün 6 mayısta bir tesadüf ezri çayır ve çimenlik bir yerde karşılaşır, sevişirler ve Orada çan verirler. Halk bu büyük aşkı kutlamak üzere her yıl 6 mayısta toplanarak eğlenir.

Her iki görüşte birer efsaneye dayanmaktadır. Bir halk söylentisinden başka bir şey değildir. Hiç şüphesiz konumuzumuzun başlangıç kısmında değindığımız gibi bahar törenleri orta Asya damgalıdır, yani İslâm öncesi devirde doğmuştur. İslamla birlikte hidirellez ismini alarak ve bazı değişikliklere uğrayarak bugüne kadar ulamıştır. Bu törenlerin ilk adı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Fakat, bunu yakında bulacağımıza eminiz. Yanlız, biraz sonra göreceğimiz üzere, bir çok oluşumlar İslâm öncesi karakter göstermektedir.

Bahar bayramının belkemiğini teşkil eden yeme, içme, eğlenme törenleri dışında kalan ilgili diğer oluşumu üç kısma ayırmak mümkündür:

- 1— Geleceği anlama oluşumları,
- 2— Dilek oluşumları,
- 3— Talih açma oluşumları.

1- Geleceği anlama oluşumları: Bahar törenleri dolayısıyla halk geleceğinin iyimi yoksa kötümü olacağını anlamaya çalışır

1- Hidirellezden bir önceki gece, bir işinin olup olmayacağını anlamak isteyen kimse, bahçesinde bulunan soğanlardan birisinin iki yeşil yaprağını boylan birbirine eşit oluncaya kadar keser. Sonra bu yapraklardan birine beyaz iplik, diğetine kırmızı iplik bağlar ve üçüncü bir iplikle bu iki yaprağı birbirine bağlar. Beyaz iplik bağlanan yaprağa Bahû, kırmızı iplik bağlanana Bohti denir. Dilek sahibi ertesi

gün erkenden yağının başına gider. Eğer beyaz iplikli yaprak uzamışsa dileğinin olacağına; kırmızı iplikli yaprak uzamışsa dileğinin olmayacağına kanaat getirir.

2- Hıdırellez cumaya rast gelmişse o gün, cumaya rast gelmemişse hıdırellezden sonra gelen ilk cuma günü mayasız hamur yapılır. Bu hamur akşam vakti bir sahan içinde bir ağaca asılır. Ertesi gün hamura bakılır. Hamur kabarmışsa o yılın bereket yılı olacağına, kabarmamışsa o yılın kulluk yılı olacağına yorumlanır.

II- Dilek oluşumları: Bir kaç örnek:

1- Konut dileği: Bir eve sahip olmak isteyen kimse, hıdırellez günü bir bahçeye taş, toprak veya ağaçtan küçük bir ev modeli yapar.

2- Bahçe dileği: Bir bahçede çukur kazılır. Bu çukura yeşil yapraklar doldurulur.

3- Bebek dileği: Salıncak yapılarak sallanır.

4- Para dileği: Mukavvadan yapılan taklit altınlardan bir kolye yapılarak boyuna asılır.

5- Sıhhat dileği: Hıdırellez sabahı, dört yol ağzında etki hastalar yakılır. Bu ateşin üzerinden atlayan sağlam kişiler o yıl sağlıklı kalırlar, hastalar ise iyi olurlar.

III- Talih açma oluşumları: Bir örnek: Gelinlik çağına gelmiş olan iki kız, bir çömlek alarak, ev ev dolaşır ve evlerden her zalusa ait yüzük, küpe, düğme, bilezik, bonçuk, v.b. gibi eşyalar toplarlar. Bu eşyalar çömleğe konur. Bunların üstüne devleti temsil eden küçük yeşil bir dal yerleştirilir. Bundan sonra çömleğin ağzına kadar su ile doldurulur. Çömleğin ağzı bir kapakla kapatıldıktan sonra, çömlek açılmasın diye etraflı ince bir zincirle çevrilir ve zincirin iki ucu birleştirilerek asma kilitle kilitlenir. Daha sonra "mâni çömleği" kırmızı bir bezle sarılarak bir gül ağacının altına yerleştirilir.

Bu arada, delikanlılar çömleği bularak içini boşaltmak isterler.

Ertesi gün çömlek alınarak merasimle toplantı yerine götürülür. Burada, en yaşlı olan kadının başına al duvak örtülerek çömlek bu kadının başı üzerinde tutulur ve kilit açılır.

Kilidin açılmasından sonra kırmızı duvak 7-8 yaşlarındaki bir çocuğun bapna geçirilir. Orada bulunanlar hep bir ağızdan mâni söylerler, çocuk, çömlekten önce yeşil dalı çeker. Daha sonra yine hep birlikte mâni söylenir ve çocuk aynı anda çömlekteki eşyalar-dan birini çıkarır. Bu sırada söylenen mâni çıkan eşyanın sahibinin talihini gösterir.

Çömlekte eşya kalmayınca, orada bulunanlar, çömleğin içindeki su ile yüzlerini yıkarlar. Bu yıkama işlemi sayesinde geçen yılın uğur-suzlukları giderilir.

Yukarıda söylediğimiz örneklerin hiç biri dinsel görünümü de-ğildir. Bu sebeple bunların büyük bir ihtimalle İslam öncesi devre ait olmaları gerekir.

Sonuç: Hıdırellez adı verdiğimiz Türk ilkbahar törenleri bütün Türkiye'yi kaplamakta olup orta Asya kaynaklıdır.